

KODAKONDSUSESE IDENTITEEDI TAHKUDE TÜPOLOOGIA EESTI-PORTUGALI PEREDE NÄITEL

AGE VIIRA

1. SISSEJUHATUS

Kaasaegset ühiskonda iseloomustab üha suurem sisemine keerukus ning identiteetide paljusus (Giddens 1991). Võttes arvesse, et rahvusriigid seisavad silmitsi üleilmastumise pidurdamatu ja etteaimamatu jõuga, tekib küsimus, kas kodakondsusest on saamas iganenud kontseptsioon. On väidetud pigem vastupidist: näiteks Isin ja Turner (2002: 2) selgitavad, et kodakondsuse uurimine on alates 1990ndadest aastatest pärvinud üha rohkem akadeemilist tähelepanu seoses erinevate ühiskonnagruppide tunnustamise probleemiga, mis paneb proovile tavaarusaama kodakondsusest. Muutused viimases peaksid peegeldama tegeliku elu arenguid ning just seetõttu on oluline kodakondsuse institutsiooni uurimine erinevate ühiskondlike protsesside ja muustrite osana.

Kuigi kodakondsus on uurimisteemana interdistsiplinaarne ja lai, on eri rahvusest vanemad ja nende lapsed saanud Eestis seni vaid marginaalset tähelepanu nii akadeemilistes töödes kui mitmikkodakondsuse üha hoogustuvast ühiskondlikust debatist. Vastavalt Bauböckile (2000) on peresfäär lisaks turu- ja riigisfäärile üks kolmest kodanikuks olemise toimimissfääridest ning seetõttu väärib see kodakondsusuuringutes eraldi tähelepanu. Peresfääris täidab kodanik pereliikme – vanema või lapse – rolli. Segaperede toomine kodakondsusuuringute konteksti pakub põnevat ja uudset lähenemist just seetõttu, et neid peresid iseloomustab seotus mitme riigiga, erinevate õigus- ja kultuuriruumidega. Artikli eesmärk on selgitada kodakondsuse kui identiteedi ja õigusliku kuuluvuse duaalsust segaperede elumaailmas ning avada kodakondsuse identiteedi erinevaid tahke. Uurimisfookuses on Euroopa segapered, mille on moodustanud erinevate Euroopa Liidu riikide kodanikud, kes on nendes riikides sündinud ning üles kasvanud ning keda ühendab Euroopa kodakondsus sünnilt. Niisugune fookus võimaldab tuua kodakondsuse mõiste väljapoole selle rahvusriigiga seotud arusaama ning võtta vaatluse alla ka Euroopa kodakondsus.

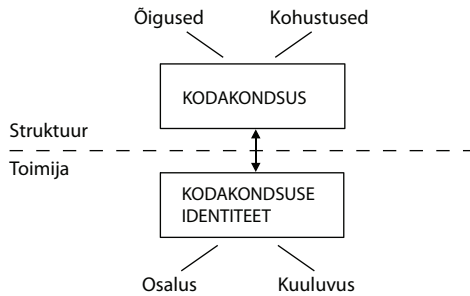
Artikli ontoloogiline lähtekeht on toimija ja struktuuri vastastiksõltuvuse kontseptsioon, mis tugineb Anthony Giddensi strukturatsiooniteooriale (1984/1997). Kodakondsuse identiteeti käsitlet seejuures sotsiaalse identiteedina kui ühte inimese mina-identiteetidest. Töö teoreetilisi ja metodoloogilisi lähtekehti selgitan lähemalt artikli esimeses alapunktis. Artikli empiirilisi tulemusi tutvustav teine alapunkt on liigendatud vastavalt kodakondsuse identiteedi tüpoloogiale, milleni on jõutud põhistatud teooriat loova uurimisstrateegia kaudu. Analüüsitava valim on moodustatud Eesti-Portugali segaperedest. Kolmandas alapunktis võtan analüüsi kokku ning arutlen antud uurimuse panuse üle (mitmik)kodakondsuse akadeemilisse uurimisse ja ühiskondlikku debatti.

1.1. Uurimuse teoreetiline raamistik

Kodakondsuse mõistele võib erialakirjandusest leida erinevaid määratlusi, kuid mitmed autorid on siiski üksmeelel, et kodakondsus märgib indiviidi ja riigi omavahelist suhet (Bauböck 2000, Oliver ja Heater 1994). Kodakondsust võib kirjelda nii õiguste ja kohustuste kui ka avalike, poliitiliste ja sotsiaalsete praktikate kogumina ning seetõttu pole kodakondsus puhtalt õiguslik ega sotsioloogiline mõiste, vaid nendevaheline seos (Isin ja Wood 1999: 4), samaaegselt nii institutsioon kui abstraktne kategooria (Bosniak 2002). Et kirjeldada kodakondsust kui abstraktselt kategooriat, on paljud autorid kodakondsuse definitsiooni toonud identiteedi mõiste (Danjoux 2002, Tilly 1996, Werbner & Yuval-Davis 1999, Janoski ja Gran 2002, Delanty 2000, 2003). Delanty (2000) kohaselt koosneb kodakondsus lisaks õigustele ja kohustustele veel osalusest ja identiteedist. Samas pole kodakondsuse ja identiteedi omavaheline seos kirjanduses päris selge, sest nii *kodakondsus* kui *identiteet* on kontseptsioonid, mis on teadlaste seas väga laialdast ning sageli ka omavahel vastuolulist ja võistlevat tõlgendust pälvinud. Jakobson (2009) on täheldanud, et nende kahe mõiste ristumiskohta iseloomustab mõisteline ja seletuslik segadus.

Eestikeelses kirjanduses on kodakondsust ja identiteeti seotud kodanikuidentiteedi või tsiviilidentiteedi mõistega, mille valguses on tegeletud nii kuuluvuse kui aktiivse osaluse küsimustega (nt Rikmann jt 2002, Vihalemm 2007, Lagerspetz 2003). Haakuva teemana on uuritud veel kodanikuharidust, millega on Eestis tegeletud põhiliselt Anu Toots (nt 2013, 2008). Uuringutes on lisaks eestlaste endi kuuluvusele peamiseks võrdluseks olnud just Eestis elavate mitte-eestlastest vene keelt kõnelev kodanikerühm ning tööd on olnud kvantitatiivset laadi (Rikmann jt 2002, Vihalemm 2007, Ehin 2009). Uuem ja vähem uuritud probleemiasetus on Eesti kodanike ja teiste Euroopa Liidu (mitmik)kodanike kodakondsuse väärtussisu (Jakobson jt 2012).

Et kodakondsuse ja identiteedi seos oma uurimisküsimuse tarvis võimalikult täpselt välja tuua, lähtun käesolevas artiklis Donaldi (1996: 172) kodakondsuse identiteedi definitsioonist. Kodakondsuse identiteet on “kodakondsuse praktika”, mis tähistab aktiivset osalust ühiskonnaelus ning “indiviidi arusaama kollektiivi kuulumisest”. Lihtsamalt öeldes koosneb kodakondsuse identiteet kahest komponendist: osalusest ja kuuluvusest.

Joonis 1. Kodakondsuse seos identiteediga Giddensi strukturatsiooniteoorias lähtudes.

Järgnevalt pakun välja kontseptuaalse mudeli, eristamaks ja sidumaks kodakondsuse identiteeti ja kodakondsust kui õigusseisundit. Mudeli ontoloogiliseks lähtekohaks on toimija ning struktuuri vastastikkuse sõltuvuse kontseptsioon (Giddensi 1984/1997). Joonisel 1 olevad vertikaalsed vastastikmõju nooled illustreerivad eeldust, mille kohaselt toimija ning struktuur pole kaks eraldiseisvat fenomeni, vaid on omavahel duaalses suhtes: struktuur ühtlasi võimaldab ning piirab toimija tegutsemist (Giddens 1984/1997). Strukturatsioon ongi Giddensi (1979) järgi toimija ning struktuuri vastastikkune sõltuvus ning nendevaheline seos. Kodakondsuse identiteet kujuneb läbi struktuursete tingimuste, mille seab ette kodakondsuse institutsioon. Need struktuursed tingimused koosnevad õigustest ja kohustustest. Kodakondsuse identiteet, mis väljendub osaluses ja kuuluvuses, võib aga omakorda kodakondsuse õiguslikke aspekte mõjutada ja muuta. Nii toimub pidev struktuuri taasloomine.

Giddensist (1991) lähtuvalt käsitlen kodakondsuse identiteeti kui üht indiviidi mina-identiteetidest. Giddensi (samas, 52-53) kohaselt luuakse ja hoitakse mina-identiteeti rutiinselt alal indiviidi refleksiivsete tegevuste kaudu. See kujuneb selle kaudu, kuidas indiviid iseennast mõistab. Niisugune enda ja teiste tegevuste monitorimine leiab aset kahel teadvuse tasandil: diskursiivsel ja praktilisel. Diskursiivne teadvus võimaldab põhjendada ja ratsionaliseerida iseenda või teiste tegevust. Praktiline teadvus on aga teadmiste varamu, mida kasutatakse implitsiitselt, ning see on väga harva sõnastatud. Inimtegevuse alateadlikku dimensiooni määratleb Giddens (samas 35-70) toimija ontoloogilise turvalisuse süsteemina, mis tagatakse rutiinsete (ennustatavate ja ajas stabiilsetena püsivate) suhete kaudu, mis on ka ruumiliselt järjestatud. Ontoloogiline turvalisus on seotud sellega, et eksisteerib usaldus mina-identiteedi jätkuvuse ning sotsiaalse ja materiaalse keskkonna püsivuse suhtes.

Mõned identiteedid saavad indiviidi elu jooksul primaarsemaks kui teised (Berger ja Luckmann 1966/1967, Jenkins 1996/2008, Tajfel 1982). Et identiteete säilitatakse ja toodetakse läbi sotsiaalse interaktsiooni, on need alati avatud sotsiaalse interaktsiooni esitatud väljakutsetele ning seetõttu on identiteediloome pidev protsess. Seejuures rõhutavad autorid, et kõige olulisemad mina-identiteedid on pigem emotsioonidega seotud kui õpitud ning seetõttu ka pigem alateadlikud. Samas

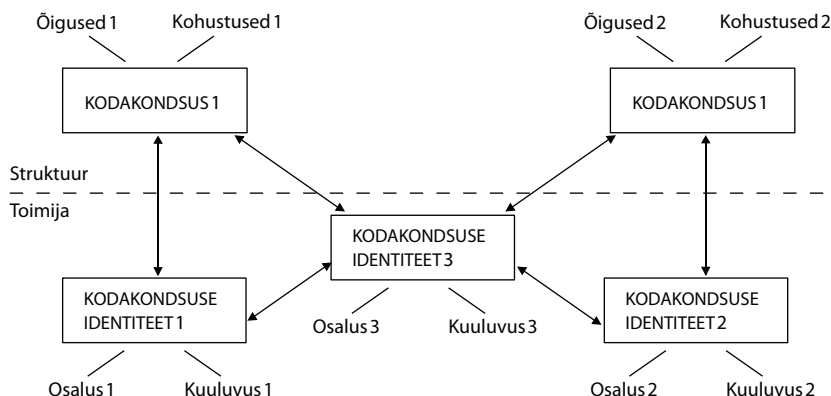
on alateadlikult õpitud ning harjumuslik käitumine alati avatud teadlikuks muutumisele ning seda on seetõttu võimalik ka muuta. Sotsiaalkonstruktivistid rõhutavad esmase sotsialiseerumise olulisust ning seetõttu tähtsustavad vanemliku kasvatuse olulisust mina kujunemisel (Berger ja Luckmann 1966/1967, Jenkins 1996/2008). Identiteeti iseloomustab maailmale avatus, ent inimest surutakse sündimisest saati sotsiaal-kultuurilisse formaati, mis on suhteline ja sõlteline keskkonnatingimustest ning oluliste teiste inimeste (ingl. k. *significant others*) mõjudest (Berger ja Luckmann 1966/1967).

Kui rahvuslikku identiteeti on teoreetikud üsna üksmeelselt käsitlenud kui olulist mina-identiteeti, millele nad on andnud võrreldes teiste identiteeditüüpidega suhteliselt rohkem kaalu (Jenkins 1996/2008), siis kodakondsuse identiteet on akadeemikute seas palju rohkem eri- ja vastakaid arvamusi tekitanud. Kodaniku-mina identiteedikomponendina on siiski suures osas sümboolne ning kaudset laadi (Janoski ja Gran 2002: 39). Kasutades Giddensi teoreetilist keelt, võib kodakondsusega seonduv kuuluda praktilise teadvuse varamusse, mida kasutatakse implitsiitselt. Kodakondsuse identiteet võib olla teadvustatud vaid aeg-ajalt ning teatavates tingimustes. Samas diskursiivseks muutudes võib kodakondsuse identiteet olla tajutud rohkem mina defineeriva aspektina. See, millisel määral kodakondsusega seotud õigusi ja kohustusi teadvustatakse ning millisel määral see identiteedikomponendina minapildi osaks saab, on inimese elu jooksul muutuv (Janoski ja Gran 2002). Janoski ja Gran kirjutavad, et kodanikuks olemist õpib indiviid perekonnas ning teadlikkus kodanikuks olemisest tekib noorukieas, seda taastoodetakse omakorda enda laste kasvatases ning see hääbub identiteedialusena vanaduspõlves (samas, lk 38).

Kui autorid nagu Jenkins ja Berger ja Luckmann panevad rõhku eelkõige lapsepõlve esmasele sotsialiseerumisele, siis Giddens (1991, 1992) toob välja, et täiskasvanuea partnerlussuhtel võib olla samasugune emotsionaalne monopol indiviidi üle, mis on niisama kõikehaarav kui vanema-lapse suhe varases lapsepõlves. Giddensi teooria lubab seega eeldada, et ka kodakondsuse identiteet kui üks inimese mina-identiteetidest võib kujuneda ja muutuda lähisuhte kaudu.

1.1.1 Kodakondsus peresfääris

Kanada teadlase Karen Knopi (2010) käsitlus relatsioonilisest kodakondsusest lubab ühendada kodakondsuse identiteedi peresfääriga ning näha lojaalsust riigile ning lähisuhteid ühendatuna. Knop (samas) kritiseerib kodakondsust käsitlevas õiguslikus lähenemises valitsevat liberalistlikku vaadet, mille kohaselt on iga inimene vaba looma ise oma arusaamad kodakondsusest ja rahvuslusest ning vastavalt seadusi kasutama. Pigem üldist kui konkreetset tähtsustav liberalistlik kodakondsuskäsitlus eirab lähisuhte olulisust ning seda võimalust, mida erinevad suhted nagu perekond või sõprus võivad mängida indiviidide rahvusliku identiteedi kujunemisel ning ka kodakondsuse valikutel. Knop toetub oma teoorias feministidelt laenatud relatsioonilise mina käsitlusele ning väidab, et kui lojaalsuse oma sünnimaa vastu

Joonis 2. Kodakondsuse identiteedi uurimise kontseptuaalne mudel kohaldatuna segaperedele.

on suures osas vahendanud armastus meie vanemate ja sugulaste vastu, siis niisama hästi võib armastus abikaasa või tema laste vastu kutsuda esile lojaalsuse oma abikaasa päritoluriigile (samas, 96).

Joonis 2 kirjeldab kodakondsuse identiteedi ja kodakondsuse duaalset suhet segaperede kontekstis. Antud mudel toetub strukturatsiooniteooriale (vt joonis 1) ning rakendab eespool kirjeldatud relatsioonilise kodakondsuse teooriat. Tegemist on ideaalmodeliga, kus lapsevanematel on kahe eri riigi kodakondsus (*kodakondsus1* ja *kodakondsus2*) ning nende lapsel on mõlema vanema kodakondsus. Lapsevanemaid tähistavad toimija tasandil *kodakondsuse identiteet1* ja *kodakondsuse identiteet2*, nende last *kodakondsuse identiteet3*. Mudel lubab eeldada:

1. Kui lapsevanemad on pärit erinevatest riikidest, võivad arusaamad kodakondsusest nende kultuurilistest taustadest ning kodakondsuse erinevast normatiivsest sisust tulenevalt olla erinevad. Neid erinevusi tähistavad joonisel vastavalt *kodakondsuse identiteet1* ja *kodakondsuse identiteet2*;
2. Indiviidi suhtel tema teisest rahvusest perekonnaga võib olla tagajärg tema enda arusaamadele kodakondsusest. Seda tähistavad joonisel *kodakondsuse identiteet1* ja *kodakondsuse identiteet2* vahel olevad vastastikmõju nooled;
3. Viis, kuidas lapsevanemad – olulised teised – suhestuvad kodakondsusega, mõjutab nende laste arusaamist kodakondsusest. Samas kehtib ka vastupidine: laste olemasolu ja nende kasvatamine võib mõjutada ka lapsevanemate kodakondsuse identiteeti. Seda tähistavad joonisel lapse (*kodakondsuse identiteet3*) ja tema vanemate (*kodakondsuse identiteet1* ja *kodakondsuse identiteet2*) vahelised vastastikmõjujooned;
4. Kodanikuidentiteet võib kujuneda ka kodakondsust omamata: seda antud joonisel läbi perekonnaliikmete;
5. Kuigi lapsevanemad kui olulised sotsialiseerimise agendid mõjutavad lapse kodakondsuse identiteedi kujunemist, moodustub lapse kodakondsuse identiteet veel ka struktuuri kaudu. Et lapsel on mõlema vanema kodakondsus, on ta seotud

nende riikidega läbi kodakondsuste õiguste ja kohustuste ka struktuuri tasandil. Seetõttu tähistatakse tema kodakondsuse identiteeti mitte oma vanemate kodakondsuse identiteetide summana, vaid iseseisva kodakondsuse identiteedina (*kodakondsuse identiteet3*);

6. Kõik kodakondsuse identiteedi kandjad on võimelised läbi oma sotsiaalsete praktikate muutma normatiivset arusaama kodakondsusest.

1.1.2 Euroopa kodakondsus ja identiteet

Erinevate Euroopa Liidu liikmesriikide kodanike moodustatud pered teeb eripäraseks võrreldes teiste segaperede liikidega see, et lisaks päritolumaade kodakondsustele on pereliikmetel veel Euroopa Liidu kodakondsus, mille tähtsus seisneb õigustes ning võimalustes, mida viimane annab. Euroopa Liidu kodakondsus on rahvusülene kodakondsus: iga Euroopa Liitu kuuluva riigi kodanikul on ühtlasi ka Euroopa Liidu kodakondsus. Euroopa Liidu kodakondsust on nimetatud “postnatsionaalse kuuluvuse viimistletuimaks õiguslikuks vormiks” (Aaviksoo 2013: 49 tsiteerinud Soysal 1994 järgi). Õiguslikus plaanis annab EL-i kodakondsus peredele teatava sotsiaalsete tagatiste paketi, mis tagab neile privilegeeritud sisserändajate rühma staatuse (Gaspar 2008). Gaspar kirjutab (samas), et on suurem tõenäosus, et abielu partneriga mõnest teisest EL-i liikmesriigist põhineb armastusel mitte majanduslikel või õiguslikel põhjustel (kodakondsuse saamine).

Euroopa Liidu kodanike loodud segapered võivad pakkuda erilist konteksti ka rahvusülese Euroopa kodakondsuse identiteedi avaldumiseks. Schütze ja Schröder-Wildhagen (2012) on erinevate Euroopa kodanike loodud segapere määratlenud kui Euroopa-tundliku sotsiaalse koosluse. Sofia Gaspar (2008: 4) kirjutab, et eri Euroopa Liidu kodanike loodud pered on “euroopastumisega käsikäes käiv fenomen privaatsfääris”.

Euroopa Liidu kodakondsuse kui õigusliku staatuse ja identiteedi eristamiseks saab rakendada artiklis esitletud kontseptuaalset mudelit (joonis 1 ja joonis 2), kus Euroopa Liidu identiteeti kirjeldavad osalus ja kuuluvus ning Euroopa kodakondsust õigused ja kohustused. Ka Euroopa Liidu kodakondsuse identiteet võib pereliikmete vahel kujuneda relatsiooniliselt: Euroopa Liidu kodakondsuse kui õigusliku institutsiooni ja kodakondsuse identiteedi omavaheline suhe on vahendatud oluliste teiste nagu abikaasade, partnerite, vanemate või laste kaudu (Knop 2010).

1.2. Uurimismeetod ja uurimuse käik

Eelnevalt käsitletud teoreetilise lähenemise põhjal sõltub kodakondsuse identiteedi kujunemine tugevalt kontekstist. Selle kaudu on põhjendatud kvalitatiivse uurimismeetodi valik vastava konteksti mõistmiseks ning identiteedi mõiste avamiseks. Kvalitatiivsete uuringute vajaduse kodakondsuse identiteedi mõõtmekirjeldamiseks on esile toonud ka Mari-Liis Jakobson (2009). Kvalitatiivne uurimisviis annab ligipääsu subjektiivsetele tähendustele: kvalitatiivne uurimus läheneb maailmale väljast (mitte erilises uurimiskontekstis nagu laboratoorium) ning püüab sotsiaalset nähtust

mõista, kirjeldada ja seletada, vaadeldes seda seest (Gibbs 2007). Kvalitatiivne uurimus võimaldab uurijal avada ja kirjeldada seda, kuidas inimesed end ja teisi mõtestavad ning oma elule tähendust annavad (Berg 2011: 8).

Et respondentidelt pereelu kohta uurimine on eetilises mõttes küllalt tundlik, siis olen andmekogumismeetodiks valinud poolstruktureeritud intervjuu, mis annab erinevate teemade käsitlemisel ja küsimuste esitamisel teatava paindlikkuse. Kvale (1996: 124) järgi hõlmab poolstruktureeritud intervjuu teemasid, mida planeeritakse käsitleda ning samuti küsimusi, mida võiks respondentilt küsida. Samal ajal kujuneb küsimuste täpsem sõnastus ja esitamise järjekord intervjuu käigus, kus püütakse järgida subjekti antud vastuseid ja räägitud lugusid (samas). Poolstruktureeritud intervjuu võimaldab paindlikkust intervjuu küsimuste formuleerimisel intervjuu hetkel: küsimused standardiseeritakse intervjuueeritavate jaoks sellisel moel, nagu need sobivad uuritava tausta ja sõnavaraga. Standardiseerimine võimaldab uurimisteede läheneda subjekti perspektiivist (Berg 2011: 107).

Intervjuude analüüsimiseks kasutan andmetepõhise kodeerimise tehnikat. Kui teooriad tulenevad andmetest ja tuginevad andmetele, siis öeldakse, et nad on põhjastatud (Gibbs 2007: 49). Põhjastatud teooria uurimisstrateegia sobib hästi kodakondsuse erinevate tahkude leidmiseks, sest see võimaldab avastada olulised kategooriad ning nendevahelised suhted selleks, et luua omakorda uusi kategooriaid (Strauss ja Corbin 1991).

1.2.1 Uuringus osalejate valik ja kirjeldus

Uuringusse kaasasin need perekonnad, kellest ühel lapsevanemal oleks Portugali ja teisel Eesti kodakondsus. Ei välistatud, et Eesti või Portugali kodanik peab end rahvusliku identifitseerimise mõttes mõne muu riigiga seotuks. Samuti oli oluline vähemalt ühe ühise lapse olemasolu, kellel võis olla üks või mitu kodakondsust. Lapsevanemad võisid olla abielus, registreeritud partnerlussuhtes (Portugali seadusandluse järgi), vabaabielus või lahutatud. Informatsiooni rikkuse ja mitmetahulisuse eesmärgil võisid perekonnad elada nii Eestis, Portugalis kui ka hoopis n-ö kolmandas Euroopa Liidu riigis.

Arvestades uuringupopulatsiooni väga väikest arvukust ning minu enda kuumumist sellesse populatsiooni (olen abielus Portugali kodanikuga), rakendasin valimi koostamiseks kahte meetodit: eesmärgistatud valmit (ingl. k. *purposive sample*) ja lumepallivalimit (ingl.k. *snowball sample*). Eesmärgistatud valimi meetod võimaldas mul kasutada oma süvendatud teadmisi uuritava populatsiooni kohta ning leida nende põhjal osalejad, kes esindavad uuringupopulatsiooni (Berg 2011: 50-51). Antud juhul tundsin juba enne uurimistöö alustamist Portugali-Eesti segaperesid ning see võimaldas mul pilootintervjuudeks sobivad osalejad enda tutvusringkonnast valida. Samas läksin eetilistel kaalutlustel siiski enda tutvusringkonnast kaugemale ning kasutasin intervjuueeritavate leidmiseks ka lumepallivalimi meetodit. Sellele meetodile vastavalt juhatasid mind intervjuueeritavad edasi teiste inimesteni, kes sobisid uuringu valimi kriteeriumiga (Berg 2011: 51).

Kokku kaasasin uuringusse 10 Portugali-Eesti peret. Neist 5 elasid intervjuu tegemise hetkel Eestis, 3 Portugalis ning 2 kolmandas Euroopa Liidu riigis. Kokku viisin läbi 14 intervjuud, neist 8 naisega ning 6 mehega. Noorim intervjuueeritav oli intervjuu hetkel 29-aastane ning vanim 42-aastane. Vaid ühel intervjuueeritaval oli keskharidus, ülejäänutel kõrgharidus. Ka keskharidusega intervjuueeritav töötas ühiskonna võtmepositsioonil. Seega tuleb uuringutulemusi tõlgendades silmas pidada, et uuringusse kaasatud intervjuueeritavate puhul oli tegu kõrgelt haritud ja kvalifitseeritud ühiskonnagrupiga. Kõigil intervjuueeritud naistel oli Eesti kodakondsus ning intervjuueeritud meestel Portugali kodakondsus. Seega oli tegemist Eesti naistest ja Portugali meestest moodustunud segaperedega. Ühelgi lapsevanemal polnud lisaks sünniriigi kodakondsusele veel mõnda teist kodakondsust. Uuringusse kaasatud peredel olid üldjuhul väikesed lapsed, lastest vanim oli vaid 7-aastane. Peredel oli kokku tosin last. Kõik Portugalis ning teistes EL-i riikides elavad segaperede lapsed olid nii Eesti kui Portugali kodanikeks registreeritud. Eestis elavate perede laste hulgas leidsid neid, kelle oli vaid sünnijärgne Eesti kodakondsus. Intervjuud viisin läbi eestlastega eesti ja portugallastega inglise keeles ühe aasta jooksul detsembrist 2012 kuni detsembrini 2013.

2. UURIMISTULEMUSED: KODAKONDSUSE IDENTITEEDI MÕÕTMED

Kodeerimisprotsess võimaldas jõuda kodakondsuse identiteedi sisumõõtmete tüpoloogiani, mida tutvustan käesolevas alapunktis. Tutvustamist leiavad kodakondsuse emotsionaalne ehk tunnetel põhinev, praktiline ehk kodakondsuse instrumentaalne määratlus, egalitaarne ehk võrdõiguslikkust taotlev ning sümbolne ehk mainekusega seotud kategooria. Eespool nimetatud kategooriad kirjeldavad kodakondsuse identiteedi kuuluvuse mõõdet. Viienda kategooriana kirjeldan ka kodakondsuse identiteedi osalusega seotud aspekte. Uurimistulemuste tutvustamisel lähtun töö teoreetilises osas välja töötatud kontseptuaalsest mudelist ning seostan leitud kategooriad ka kodakondsuse normatiivsete aspektidega (õiguste ja kohustustega) struktuuri tasandil. Tutvustamisele tulevad kategooriad on küll olemuslikult eristatavad, kuid mitte üksteist välistavad: see tähendab, et mõned intervjuukatked võivad korraga ilmetada erinevaid kategooriaid.

2.1. Kodakondsuse emotsionaalne mõõde

Emotsionaalne kodakondsuse identiteedi dimensioon kirjeldab kodakondsuse identiteedi kuuluvuse tundelist iseloomu ning seostub inimeste enesemääratluses eelkõige juurte ning sünnimaaga, põimudes nii rahvusliku identiteediga. Oma laste Eesti või Portugali kodanikeks kasvatamine võib olla välisriigis elavale lapsevanemale omamoodi rahvusliku uhkuse küsimus, väljendudes soovis nii oma lapse tema juuri rõhutada. Järgnev intervjuukatke pärineb Portugalis elavalt eestlannalt Aliisilt, kes põhjendab oma poja Eesti kodanikuna registreerimist eestlaseks olemise uhkuse küsimusega:

No eks ikka uhkuse küsimus [naerab]. Ma üritan temas niipalju, kui võimalik, seda eestlust säilitada. Et selles ei olnud üldse küsimustki, kas ma nüüd taotlen selle Eesti kodakondsuse või mitte, et see oli nii öelda otsustatud juba ammu enne. (Aliis, Portugal)

Eesti kodakondsus seotub Aliisile eestlaseks olemisega: kuigi tema poeg on sündinud välisriigis, peab ta oluliseks lapsele ka Eesti kodakondsuse andmist, see annab õigusliku aluse eestluse "säilitamiseks". Giddensi (1991) teoreetilises keeles võib seda põhjendada teatava ontoloogilise turvalisuse kindlustamisega mina-identiteedi jätkuvuse tagamisel.

Aliisi intervjuus võimendub eestlaseks olemise küsimus ja tähendus just seoses lapse sünniga ning tema kasvatamisega. Pereloo teisest rahvusest partneriga võib olla enesemääratluse jaoks oluline elusündmus, mis muudab inimese teadlikuks võimalusest olla teisiti või reaalsuse teisiti olemisest, luues ka identitiseerimise mõttes tugevamad piirid. Pereloo teisest rahvusest partneriga ning elamine välisriigis võivad emotsionaalset kodakondsusel põhinevat kuuluvust võimendada:

I: No kui mul poeg sündis, siis ma mõtlen isegi veel rohkem, et kuidas temas seda [eestlust, eestlaseks olemist] säilitada. Et enda jaoks ei ole see probleem, kuigi ma vahest helistan ja räägin emaga, siis eesti keel on natukene konarlik, aga ütleme, et kui nüüd poeg sündis, et siis ma nagu

U: Kui poeg sündis, siis hakkasid rohkem mõtlema rahvusküsimusele, eestluse küsimusele?

I: Et et jah, kui sündis poeg, et ütleme ma olen rohkem üritanud seda eestlust säilitada... (Aliis, Portugal)

Kuid erinevalt Eesti emadest, oli Portugali meeste jaoks nende laste Portugali kuulumine seotud rohkem kultuuriliste aspektidega kui kodakondsusega. Seda selgitab ka asjaolu, et osad uuringusse kaasatud Portugali isade Eestis sündinud lapsed polnud Portugali kodanikeks registreeritud. Ka töö teoreetilises osas eeldati, et eri rahvuste arusaamad kodakondsusest võivad erineda kodakondsuse institutsiooni erineva sisu tõttu ühiskonnas. Antud tulemus ühtib varasemate uuringutega, mis on rahvusvahelises võrdluses näidanud, et eestlaste enesemääratlus on primordiaalne ehk päritolupõhine, seotud nende juurte ja sünnimaaga mitte näiteks poliitilise kuuluvuse või kultuuriga (Jakobson jt 2012).

Töö teoreetilises osas põhjendasin relatsioonilise kodakondsuse teooria kaudu võimalust, et armastus abikaasa või tema laste vastu võib kutsuda esile lojaalsuse oma abikaasa päritoluriigile ning see võib mõjutada ka kodakondsusvalikuid. Kuigi õiguslikus plaanis on Portugali kodanikega pere loonud Eesti kodanikel võimalus taotleda lihtsustatud naturalisatsiooni korras Portugali kodakondsust,¹ polnud

1 Portugali kodakondsust on õigus taotleda nii abikaasadel kui väljaspool abielu portugali kodanikuga tsiviilsuhtes olijatel. Partnerlussuhte peab seaduse silmis tõestama. Sellega püüab Portugali riik vältida pettust. Samuti võib (kuid ei pruugi) Portugali riik nõuda tõendust selle kohta, et eksisteerib side portugallaste kogukonnaga. Võrdsed õigused Portugali kodakondsuse omandamiseks kehtivad nii heteroseksuaalsetele kui homoseksuaalsetele paaridele (Piçarra ja Gil 2012: 17-19).

ükski Portugalis elav eestlane seda teinud. Ka ükski Portugali isa polnud naturalisatsiooni korras omandanud Eesti kodakondsust. Samas ei tähenda see seda, et partneri riigi vastu poleks intervjueeritavatel olnud emotsionaalseid tundeid. Ka artikli teoreetiline mudel (joonis 2) esitas võimaluse, et kodakondsuse identiteet võib tekkida ilma konkreetse riigi kodakondsust omamata. Portugalis elava Margiti jaoks piirab Portugali kodakondsuse taotlemist eelkõige asjaolu, et ta peaks siis Eesti kodakondsusest loobuma, mida ta ei ole nõus “ära andma” just Eesti riigiga seotud emotsionaalsetel põhjustel.

I: Mina jätkaks küll [Eesti kodakondsuse]. Loobuda ma kindlasti ei taha

U: Aga kui oleks võimalik topelt?

I: Topelt oleks okei, aga kui ma nagu peaks ühe valima, siis kindlasti mitte. Ma ei tahaks seda [Eesti kodakondsust] ära anda, miks ma peaks? Ei.

U: Kui sa siia elama jääksid, kas sa mingil tingimusel kaaluksid topeltkodakondsust, kui Eesti seadustaks?

I: Ta [Portugali kodakondsus] võiks olla, võib-olla mul oleks siin lihtsam asju ajada. Praegu vaadatakse ikka nagu välismaalast, vahet ei ole, kas ma olen siin [Portugal] elanud kümme või kolmkümmend aastat. (Margit, Portugal)

Erinevalt paljudest teistest Euroopa Liidu riikidest (sh Portugalist), Eestis mitme kodakondsuse omamine täiskasvanud kodanikel lubatud pole: seaduse järgi peab isik, kes lisaks Eesti kodakondsusele omandab sünniga ka mõne muu riigi kodakondsuse, 18-aastaseks saamisel kolme aasta jooksul loobuma kas Eesti või mõne muu riigi kodakondsusest (Eesti Vabariigi Põhiseaduse... 2012). Margiti näitel varal tuleb esile kodakondsuse identiteedi ja struktuuri tasandi tingimuste konflikt: kehtestatud kodakondsuse õiguslikud tingimused ei ühti kodakondsuse identiteediga. Oma päritoluriigi kodakondsusele omistatavad emotsionaalsed tunded välistavad sellest loobumise teise riigi kodakondsuse kasuks.

2.2. Kodakondsuse praktiline mõõde

Kodakondsuse identiteedi praktiline kuuluvuse dimensioon kirjeldab laste mitmik-kodakondsust kui instrumenti, mis sobitub perede hargmaise eluviisiga. Topelt-kodakondsuse praktilised kaalutlused tulevad esile pereelu geograafilise ruumi organiseerimisel mitme riigi vahel.

Näiteks, kui me oleme Eestis, me kasutame seal alati Eesti ID-kaarti, see on palju lihtsam. Kui me oleme Portugalis, kasutame Portugali ID-kaarti, see on palju lihtsam. Muidu tekiks kohe niipalju küsimusi ja arusaamatusi. (Margit, Portugal)

Kõik uuringusse kaasatud pered olid seotud rohkemal või vähemal määral mõlema partneri koduriigiga, kuigi elati alaliselt ühes riigis. Need hargmaisuse praktikad hõlmasid regulaarseid visiite Portugali või Eestisse või neis riikides elatud perioode.

Tihedad kontaktid olid säilitatud Eestis või Portugalis elavate sugulaste, tuttavate ja sõpradega ning nende kontaktide tihenemine oli seotud ka lapse sünniga. Tähtis emotsionaalne side oli hoitud teises riigis elavate vanavanematega, kellega hoiti kontakti Interneti ja telefoni teel.

Eespool kirjeldatu aga ei tähenda, et perekonna hargmaius piirnes vaid kahe geograafilise ruumiga: segapaaride mentaalne ruum, milles tegutsetakse, millesse oma tulevikku projitseeritakse, ületas nende endi päritoluriikide piire, mis ühtib uue põlvkonna segaperede kirjeldusega (Spanò jt 2012). Kuigi elati alaliselt ühes riigis, eksisteeris paljude perede jaoks tulevikku suunatud võimalus, et minnakse elama teise lapsevanema koduriiki või hoopis kolmandasse riiki. Sellest järeldub, et kodakondsuse identiteet ei pruugi olla moodustatud vaid kuulumisest mõlema vanema sünniriiki – see võib saada hoopis laiemaid geograafilisi mõõtmeid, olles osaks uut põlvkonda segaperesid iseloomustavast tunnete hargmaisusest.

2.3. Kodakondsuse egalitaarne mõõde

Egalitaarne arusaam kodakondsusest märgib lapsevanemate jaoks kodakondsuse edasi andmise võrdõiguslikkust. Mõlema kodakondsuse andmist oma lastele nähti kui ema ja isa võrdset õigust, mis annab lapsele ema ja isa kuuluvusest tulenevalt nõu võrdse stardiplatvormi edaspidiseks eluks. Katse leida pereelu korraldamises lahendusi, mis arvestavad mõlema vanema kultuurilist tausta ja päritolu, on uue põlvkonna Euroopa paaridele iseloomulik tunnusjoon (Spanò jt 2012). Oma kodakondsuse edasiandmine välisriigis sündinud lastele võib olla seotud sooviga rõhutada oma võrdset õigust lapsevanemana. Portugalis elava Margiti intervjuukatke:

Sest ma arvan, et ta [tütar] ei peaks valima. Kuna isa on portugallane, siis ma arvan, et ei saa eelistada, et ühe kodakondsus on parem kui teise oma või et see [vaid üks kodakondsus] annaks nagu ühele rohkem õigusi kui teisele. Et see [topeltkodakondsus] on normaalne täiesti. (Margit, Portugal)

Nii on seletatav, miks Margit loodab, et Eesti seadus lubaks mitmikkodakondsust ka tema tütre täisealiseks saades. Praegune tingimus struktuuri tasandil, kus tema tütar peab täiskasvanuks saades ühe oma kodakondsuse loovutama, ei ole Margiti jaoks kooskõlas tema ideega mõlema vanema õigustest:

Me loodame väga seda, et selleks ajaks, kui ta [laps] 18 saab. Vaata, praegu saab ainult sünnipäraselt kaks kodakondsust, et me ootame seda, et Eesti tegelikult muudaks oma seadust, et ta saaks nagu lõpuni olla kahega. (Margit, Portugal)

Samas ei tähenda lapse topeltkodakondsusele omistatud võrdsuse põhimõtte seda, et ka pereelu tegelikus korralduses oli mõlemal lapsevanemal võimalik võrdsel määral lapsele oma kultuuritausta edasi anda, kuigi seda peeti ideaaliks. Sõltumata sellest, millist tähtsust omistati lapse kodakondsusele või millises riigis elati, pidasid lapsevanemad oluliseks, et nende lapsed saaksid võrdselt osa mõlema

vanema kultuurist. Tihti väljendasid lapsevanemad intervjuudes muret, kuidas lastele enda või oma partneri kultuuritausta edasi anda olukorras, kus laps kasvab teises kultuurikontekstis. Välismaal elav partner pidas pere elukohariigi mõju oma lapse kuuluvuse tekitamisel tugevamaks kui oma päritoluriigi oma. See võimendas lapsevanema rolli identiteedi kandjana ning selle edasi andjana.

2.4. Kodakondsuse sümboolne mõõde

Kodakondsuse identiteedi sümboolne mõõde on seotud riigi majanduslikust, kultuurilisest ning sotsiaalsest positsioonist tuleneva sümboolse tähendusega, mida kodakondsus lapsevanematele kehastab. Sümboolsed on need tähendused just seetõttu, et võivad olla küll seotud kodakondsuse õiguslike aspektidega, kuid on siiski pigem võrdkujulised ning konstrueeritud ja seotud mainekusega. Näiteks Eestis elavale Helenale oli oluline, et tema laps ka Portugali kodanikuks registreeriti, kuigi oli lapse isast intervjuu hetkel lahus ning laps kasvas temaga Eestis. Järgnev intervjuukatke toob esile Portugali kodakondsuse nii eespool kirjeldatud praktilise (reisimisvõimalused) kui ka sümboolse (staatusega seotud) tähenduse Helena jaoks:

...Portugali pass annab palju suuremad võimalused reisida ja ikka ka sotsiaalset staatust, ütleme, kui ta [laps] läheb Portugali või kuskile teise riiki ja ütleb, et ta on portugallane, on teine suhtumine, kui ta ütleb, et on eestlane, millest keegi midagi ei tea [naerab]. (Helena, Eesti)

Portugali kodakondsuse sümboolne tähendus on Helena jaoks seotud Portugali riigi ja portugallaseks olemise mainekusega. Portugal on võrreldes Eestiga suurem riik, millest teatakse rohkem ja mis seeläbi võimendab Portugali passi tähtsust tema lapse jaoks.

Kodakondsuse sümboolne kategooria tuli intervjuudest küllalt nõrgalt esile. Kindlasti on põhjuseks asjaolu, et Euroopa Liidus on Portugali ja Eesti puhul tegu kahe suhteliselt majandusliku edukuse ning sotsiaalsete tagatiste osas võrdväärse riigiga. Ka Euroopa Liidu riikide hulgas võib juhtuda, et ühe riigi kodakondsust peetakse mainekamaks kui teise riigi kodakondsust, eriti kui see on seotud selle riigi sotsiaalmajandusliku edukusega. Näiteks on Eesti-Soome hargmaisuse uuringus (Jakobson jt 2012) esile toodud seos kodakondsuse tähenduse ning Soome kui sotsiaalsete tagatistega heaoluriigi ning sellele vastandatava Eesti õhukese riigi poliitika vahel. Kodakondsuse sümboolse dimensiooni vähese esinemise selgitamise puhul on oluline ka asjaolu, et mõlemad riigid kuuluvad Euroopa Liitu, mis annab kodanikele kodakondsusest tulenevad õigused. Võib oletada, et väljaspool Euroopat tuleks kodakondsuse sümboolne dimensioon tugevamini esile, kuna Euroopa kodanikele on väljaspool Euroopat piiratud teatud majanduslikud ja sotsiaalsed õiguseid, mis on kättesaadavad üksnes konkreetse riigi kodanikele ning see annaks tõenäoliselt ka vastava riigi kodakondsusele sümboolselt suuremat kaalu.

2.5. Kodakondsuse osalev mõõde

Kuigi Portugali-Eesti peresid on vähe, suhtlevad nad omavahel nii Eestis kui Portugalis ning interneti vahendusel. Loodud on ka Portugali-Eesti suhteid vahendav grupp sotsiaalvõrgustikus Facebook. Kui Helena veel oma portugallasest lapse isaga koos elas, suhtlesid nad enda sõnul regulaarselt teiste Eestis elavate Portugali-Eesti peredega. Tänapäevaks on Helena lapse isast lahku läinud, kuid soov hoida sidet teiste Portugali-Eesti peredega on säilinud. Kokkukuuluvus teiste Portugali-Eesti paaridega põhineb Helena jaoks laste teistsugusel kuuluvusel võrreldes teiste Eesti lastega ning segaperede erilistel probleemidel ja väljakutsetel.

Intervjuu tegemise hetkel kavandasid Eestis elavad Portugali-Eesti pered oma lastele pühapäevakooli² korraldamist ja vastavate toetuste taotlemist.

Tõsiasi, et tema tütar peab 18-aastaseks saamisel loobuma ühest oma sünnijärgsest kodakondsusest, on Helena jaoks “seaduseauk” (kui kasutada tema enda sõnastust). Struktuuri ja toimija konflikt seisneb siinkohal asjaolus, et ühest küljest riigitasandil küll rahvusvähemuste kultuuri säilimist Eestis toetatakse (rahvusvähemuste laste pühapäevakoolid Eestis) ning see aitab kaasa ka teise riigiga seonduva kuuluvustunde tekkimisele, kuid teisest küljest pole mitme kodakondsuse omamine seadustatud. Helena toob selle ka ise oma intervjuus esile:

...Et vali nüüd, et kuni 18. aastani saad sa olla portugallane ja sind toetatakse, et peadki olema portugallane, aga nii, kui 18 saad, siis, ups, pead valima; kõik, rohkem ei saa! (Helena, Eesti)

Sellest võib järeldada, et kodakondsuse identiteedil võib segaperede ühtekuuluvuse läbi olla ka reaalselt kodanikuosalust väljendav dimensioon.

2.6. Euroopa Liidu kodakondsus

Intervjuudes uurisin lapsevanematelt ka Euroopa kodakondsuse kohta, et leida ka Euroopa Liidu kodakondsuse identiteedi erinevaid tahke ning nende seost Euroopa kodakondsuse kui õigusliku seisundiga. Et mitu intervjuueritavat ei osanud Euroopa kodakondsuse teemadel sõna võtta või piirdus see lühikese kommentaariga, näitab, et Euroopa kodakondsust tajuti loomuliku nähtusena, millele ei olnud varem palju mõeldud. Siiski ilmneb intervjuudes Euroopa kodakondsus nii emotsionaalses, sümbolises kui praktilises dimensioonis.

Euroopa kodakondsus võis selgelt esineda emotsionaalse kategooriana, pakku- des identiteedialust ning olles lapsevanematele eurooplaseks olemise tunnistamisel kas esmase identifitseerimise allikas või rahvusülene identitet. Eestis elav Filipe peab end Euroopa Liidu kodanikuna esmalt eurooplaseks ning seejärel portugal-

2 Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed rahastatavate pühapäevakoolide eesmärk on toetada eesti keelest erineva emakeelega õpilaste emakeele säilimist ja oma rahva kultuuri tundmist. Sihtasutus pakub rahvusvähemuste pühapäevakoolidele võimalust taotleda baasfinantseerimist.

laseks: "...esiteks olen ma eurooplane ja alles teiseks portugallane" (Filipe, Eesti). See näitab, et korraga on võimalik emotsionaalset kuuluvust tunnetada nii rahvusriigi kui Euroopaga.

Emotsionaalsest enam kerkis Euroopa kodakondsus esile siiski praktilises kontekstis ehk peegeldus nendes tajutud võimalustes, mida Euroopa kodakondsus perekondadele tagab. Sellest võib järeldada, et inimestelt Euroopa kohta uurimine selle struktuursete tingimuste (Euroopa kodakondsuse) kaudu, on empiirilisel tulemuslikum kui lihtsalt Euroopa identiteedi kohta küsimine, nagu on näidanud ka varasemad empiirilised tulemused (Schröder-Wildhagen 2012).

Erinevalt Filipest ei identifitseeri Eestis elav kahe lapse isa Sérgio end eurooplasena nii selgelt, küll aga peab ta oluliseks Euroopa kodakondsuse puhul rõhutada selle mobiilsusest tulenevaid võimalusi, mis on abiks ka tema elu korraldamisel mitmes geograafilises ruumis.

U: Luba mul uurida sinult Euroopa kodakondsuse kohta. Kas sa pead end ka eurooplaseks?

I: Ma ei ole sellele palju mõelnud, kuid enne, kui olen eurooplane, olen ma portugallane. Loomulikult on Euroopa kodakondsuse institutsioon palju abiks: kõik see Euroopa Liit, need võimalused, mida see annab, piiramatud reisimisvõimalused... selle praktiline pool on tõesti abiks. Kuid sellegipoolest olen ma esmajärjekorras ikka portugallane ning alles seejärel eurooplane. (Sérgio, Eesti)

Lisaks Euroopa Liidu kodakondsusest tulenevatele Euroopa-sisestele reisimisvõimalustele, toodi praktiliste aspektidena esile veel näiteks lihtsustatud elamis- ja töötamisvõimalusi teistes Euroopa riikides. Euroopa kodakondsus võimaldab ELi piires vabalt liikuda ja elukohta vahetada, tagab kodanikuõigused, kaitseb diskrimineerimise eest ning tagab kergema juurdepääsu töökohtadele. Kehtestatud on määrused, mille järgi on pereliikmetel sõltumata nende kodakondsusest õigus elada liikmesriigi kodaniku juures, kes töötab teise liikmesriigi territooriumil.

Siit võib järeldada, et Euroopa Liidu kodakondsuse struktuursed tingimused saavad ka toimija tasandil identifitseerimise mõttes oluliseks. Kui muutuvad Euroopa struktuursed tingimused, võib see kaasa tuua nihke ka toimija tasandil: kui piirata või laiendada Euroopa Liidu kodanikeõigusi, võidakse Euroopasse kuulumist tajuda rohkem või vähem olulisena.

Euroopa kodakondsuse sümbolne dimensioon kerkis intervjuudes esile eelkõige võrdluses teiste riikidega väljaspool Euroopa Liitu. Euroopa kodakondsuse sümbolne aspekt oli seotud liidu majandusliku, kultuurilise ja geopoliitilise positsiooniga maailma mastaabis.

Kui tahta rääkida Euroopa identiteedist, peaks seda kõrvutama kõikide teiste maailma riikidega. Ja isegi Aafrikasse, Lähis-Idasse minemata, kui sa lähed ainuüksi Aasiasse, Jaapanisse ja Ameerikasse, ma arvan, et fakt, et meil pole surmanuhtlust, elu väärtus, tead küll, tead, see on väga hea. Me oleme avatuma meelega kui ükskõik millises paigas Ameerikas. Ma arvan, et tunneme oma ajaloost ja kultuurist uhkust, ning see on samuti väga hea /--/. (Filipe, Eesti)

Kui Eestis elav Filipe rõhutas eurooplaseks olemise juures euroopalikke väärtusi, siis samuti Eestis elav Ricardo toob esile Euroopa hea majandusliku positsiooni ning sotsiaalsüsteemi võrreldes teiste maailmajagudega. Et Euroopa mainekust veelgi võimendada, peaks muutused toimuma ka struktuuri tasandil. Ricardo arvates oleks nii Portugalile ja Euroopale tervikuna kasulikum, kui see muutuks föderatsioonitaoliseks riigiks: Euroopa Liidu kodakondsus rahvusriikide kodakondsuste asemel võimestaks seeläbi ka majanduskriisis olevat Portugali, mida Ricardo peab “halvas seisus” olevaks. Järgnev intervjuukatke võtab selle mõtte kokku Ricardo enda sõnadega:

U: Kas sa näed, et Euroopast võiks saada föderatsioon, et meil on ainult Euroopa passid, kas sa näeksid seda võimalusena või pigem mitte?

I: Ma arvan, ma ei tea, ma arvan, et lõppude lõpuks võiks see nii juhtuda, kui Euroopa jätkab oma hea mainega. Vaatamata kõigile probleemidele peetakse Euroopat väga heaks kohaks, eks, kõikidele inimestele, kes seal elavad. Paljudel Põhjamaadel on parim maine maailmas ja nad on parimad paljudes asjades – tervishoiust kuni elustandarditeni, sellest vaatenurgast võiks see olla hea, ma arvan, just sellepärast, et maine on niivõrd hea ja see võib saada kasulikuks inimestele, kellel see [Euroopa pass] on. Võib-olla on parem Euroopa passiga minna USAsse, kui X [poeg] tahaks USAsse minna, kui tal oleks ainult Euroopa pass, võiks see olla parem, kui lihtsalt Portugali pass näiteks, sest Portugal on halvas seisus. (Ricardo, Eesti)

Siit võib järeldada, et majandusliku ebavõrdsuse süvenedes Euroopa Liidu riikide vahel võidakse hakata teatud riike sümboolselt paremaks pidama kui teisi ning nihe struktuuri tasandil võib muuta Euroopasse kuuluvuse sümboolset tähendust ka toimija jaoks.

Nende intervjuueeritavate jaoks, kes end rahvusüleselt ei identifitseerinud, mängis rolli ka asjaolu, et Portugal ja Eesti on Euroopa Liidu kontekstis kauged riigid. Partneri kodumaad tajuti ka erineva ja kaugena, mis ei lubanud Euroopaga identifitseerimise mõttes ühisosa leida. Kui töö teoreetilises osas eeldati, et partneri erinev päritoluriik võib luua erilise konteksti Euroopa kodakondsuse identiteedi tekkeks, siis see eeldus ei leidnud kinnitust: partneri teine päritoluriik võib rahvusülesele identifitseerimisele hoopis välistavaks osutuda.

3. ANALÜÜSI KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Uurimustulemused kirjeldasid kodakondsuse dünaamilist iseloomu: kodakondsus moodustub protsessist, mis ei hõlma vaid riigi praktikat ja tegevust, vaid ka n-õ tavalisi inimesi, sh neid, kes on loonud pere teisest rahvusest partneriga. Samas ei vaadeldud artiklis kodakondsuse identiteeti eraldiseisva fenomenina, vaid seostati kodakondsuse institutsiooni struktuuri tasandi tingimustega ning vastastikmõjuga. Põhistatud teooria uurimisstrateegia aitas välja tuua kodakondsuse identiteedi ja selle struktuurse seotuse neid tahke, mille tõi esile kodakondsuse paigutamine peresfääri.

Selgub, et teatavatel tingimustel võib perekonna kontekstis kodakondsuse identiteedist saada oluline mina-teadvuse komponent, millelt toimub tähendusloome ning otsuste tegemine. Need tulemused ei ühti varasema seisukohaga, et inimeste maailmapildis olevate eluliste praktikate haakumine mitmikkodakondsuse kui õigusseisundiga on pigem väike (Kalev ja Annus 2012). Pereloomest partneriga ning laste sünd võib meie-nemad baasilt kaasa tuua koos rahvusküsimuste elavnemisega ka kodakondsuse identiteedi avaldumise.

Uurimistulemustena tõin välja kodakondsuse identiteedi emotsionaalse, praktilise, egalitaarse, sümboolse ja osaleva dimensiooni. Välisriigis sündinud lapse registreerimine kodanikuna võib põhineda emotsionaalsetel ajenditel, mille kaudu luuakse oma lastele nii tähenduslik kui õiguslik side oma kodumaaga. Samas võib laste topeltkodakondsusel olla Portugali-Eesti segaperede hargmaisest eluviisist tuleneva elukorralduse juures ka väga praktiline tähenduslik tagamaa: lapsevanemad tundsid end oma hargmaisest ruumis kindlamalt, kui lapsel on mõlema riigi dokumendid. Lisaks eristati kodakondsuse dimensioonides segaperede jaoks sümboolne dimensioon, mis sidus kodakondsuse mainekusega. Kodanikuidentiteedi osalusega seotud dimensiooni esile kerkimine näitab, et Portugali ja Eesti kodakondsuse alusel loodud eristus pole lihtsalt uurija teoreetiline konstruktsioon, vaid vähemalt osale uuringus osalenud peredele reaalselt väljenduv samastumine. Varasemate uurimistulemuste taustal on uudne egalitaarse kodakondsuse identiteedi kategooria, mida teoreetiline kirjandus kodakondsusest ega segaperedest ei lubanud eeldada. Kodakondsuse identiteedi egalitaarne kategooria väljendus partneritevahelise võrdõiguslikkuse rõhutamisenä.

Käesolevas artiklis esitletud kodakondsuse identiteedi tüpologia võimaldab anda panuse ka Eestis aktuaalsesse mitmikkodakondsuse seadustamise debatti. Toetudes uuringutulemustele, mis on näidanud, et kodakondsuse õiguslik seisund kodanike tegelike praktikatega ei haaku, on järeldatud, et Eesti kodakondsuspoliitika võiks olla liberaalsem, kuid seda vaid piiratud kujul. Leif Kalev (2006: 33) on kirjutanud, et mitmikkodakondsus tuleks seadustada, kuid vaid siis, kui mitmikkodanikud on täitnud naturalisatsioonile sarnanevaid tingimusi oma reaalse sideme tõestamiseks. Käesolevas artiklis esitatud uurimistulemuste põhjal leian, et mitmikkodakondsuse osas tuleks Eestis teha segaperedele erireeglid: segaperede kodakondsuse identiteet, mis toetub kuuluvust ja osalust väljendavatele dimensioonidele, ei ühti struktuuri tasandil mitmikkodakondsuse välistamise põhimõttega. Et kodakondsuse identiteedi aluseks võivad segaperedes olla nii emotsionaalsed, praktilised, egalitaarsed, sümboolsed kui osalusega seotud aspektid, siis leian, et teisest kodakondsusest partneriga pere loonud kodanikud ning nende lapsed ei peaks sidet riigiga Eesti riigile tõendama. Rahvusküsimustest enam peaks struktuuri tasandil keskenduma kodakondsuse tähendusele: selle asemel, et rõhuda välismaal sündinud laste Eesti rahvusliku identiteedi hoidmisele, tuleks keskenduda nii Eestis kui teistes riikides kasvavate segaperede laste hargmaisest eluviisist tulenevale mitmekultuursele taustale ning sünnilt omandatud kodakondsusele, mis neid Eestiga siduda võib. Teadvustades nende hargmaisest kontekstis üles kasvanud laste emotsionaalset

sidet Eestiga või nende erilist kompetentsi sünnijärgsete topeltkodanikena nagu kakskeelsus, saaks Eesti luua kultuurisilla välisriikidega, millega need lapsed oma vanemate kaudu on seotud. Seadus, mis käsib neil lastel 18-aastaseks saamisel ühest kodakondsusest loobuda, segaperede hargmaisuse konteksti ei arvesta.

Leif Kalev on kommenteerinud, et Eestis levinud hoiakuid arvestades oleks mitmikkodakondsust tänases seisus vaevalt ulatuslikumalt võimalik legitimeerida (2006: 33). Hoiakute muutumisele aitaks kaasa segaperede kui potentsiaalsete mitmikkodakondsuse kandjate poliitilisse debatti toomine. Mitmikkodakondsuse seadustamine segaperedesse sündinud lastele oleks nii segaperedele kui tervele ühiskonnale signaaliks nende laste keerukama kuuluvuse tunnistamisest, millele antaks riigi poolt nii normatiivne kui õiguslik alus.

Kuigi Euroopa segapaaride eluviis oli sarnane uue Euroopa paaride omale, mida iseloomustab tunnete hargmaisus ning seotus mitme geograafilise ruumiga korraga (Spanò jt 2012), avaldus rahvusülene Euroopa kodakondsuse emotsionaalne kuuluvus lapsevanemate tähendustes vaid teatavatel tingimustel ja määral. Kõige enam leidis Euroopa kodakondsus mõtestamist praktilises kategoorias: mitme geograafilise ruumiga seotud perekonnad seostasid Euroopa kodakondsuse peamiselt liikumis- ja elukohavabadusega. Sellest võib järeldada, et Euroopa pole pelgalt abstraktne kauge kontseptsioon, vaid võib saada läbi kodakondsuse eluliselt tähenduslikuks.

Segaperede kodakondsusvalikute varasema puuduliku kvantitatiivse ülevaate ning vähese kvalitatiivse uurimise tõttu tuleks käesolevat tööd käsitleda pilootuurimusena, mis annab esmase ettekujutuse kodakondsusest segaperede kontekstis. Samas on ka seletatav, miks eri Euroopa Liidu riikide kodanike moodustatud segaperede uurimine on alles üsna uus uurimisvaldkond: Euroopa Liit, millest saame rääkida alles aastakümnete jagu, on enda seaduslikus ja tähenduslikus plaanis kehtestamise pidevas protsessis, mille tagajärgi toimija tasandil on võimalik uurida alles teatavalt ajaliselt distantsilt. Et käesolevas töösse kaasati uue põlvkonna segapered, on nendes peredes kasvavad järeltulijad alles alaealised: seega olid lapsevanematelt küsitud intervjuuküsimused nende laste kodakondsuse kohta paljuski tulevikku suunatud. Head võrdluspunkti lapsevanemate arusaamadele kuuluvusest ja osalusest võivad pakkuda segaperedes kasvanud laste endi lood, kes kodakondsuse seaduse sätte alusel peavad loobuma kas Eesti või mõne muu riigi kodakondsusest. Esimene põlvkond segaperede noori, keda see seadusesäte puudutab, sai 18-aastaseks 2013. aastal, seega on aeg ka sünnijärgsete topeltkodanike uurimiseks igati sobiv. Nagu eeldab antud uurimistöö kontseptuaalne mudel, on segaperede laste kodakondsuse identiteet nende vanemate omast erinev. Sünnijärgsete topeltkodanike kodakondsuse identiteedi uurimine võib viia uurimistulemusteni, mis esitatud kategooriaid veelgi avavad. Näiteks võivad topeltkodakondsusega seoses tulla esile mõlema riigi kohustustega seotud aspektid (nt sõjaväekohustuse täitmine). Artikli kontseptuaalne mudel, mida täiendab empiiriliste uurimistulemustena esitletud kodakondsuse identiteedi tüpoloogia, võib olla aluseks mahukamale uurimisele.

VIITEALLIKAD

- Aaviksoo, Berit. 2013. *Riigi otsustusruumi ahenemine: kodakondsus nüüdisaegses Euroopas*. Doktoritöö. Tartu Ülikool, Õigusteaduskond.
- Bauböck, Rainer 2000. Social and Cultural Integration in Civil Society. Lk. 91-121 kogumikus McKinnon, Catriona & Hampsher-Monk, Iain (toim.), *Demands of Citizenship*. London. New York: Continuum.
- Berg, L. Bruce 2011. *Qualitative research methods for the social sciences (7th Edition)*. Upper Saddle River (N. J.): Pearson.
- Berger, Peter; Luckmann, Thomas. 1966/1967. *Social construction of reality*. New York: Anchor Books.
- Bosniak, Linda. 2010. Denationalizing Citizenship. Lk. 237-252 kogumikus Aleinikoff, Thomas Alexander & Klusmeyer, Douglas (toim.), *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Danjoux, Olivier. 2002. L'Etat, C'est pas moi: Reframing Citizenship(s) in the Baltic Republics. Lund Political Studies 122. Department of Political Science.
- Delanty, Gerard. 2000. *Citizenship in a Global Age: Society, culture, politics*. Buckingham, Open University Press.
- Donald, James. 1996. The citizen and the man about town. Lk 170-190 kogumikus Hall, S.; du Gay, Paul. (toim.), *Questions of cultural identity*. London: Sage.
- Eesti Vabariigi Põhiseaduse kommenteeritud väljaanne. (2012). URL <http://www.pohiseadus.ee/pg-8> (23.11.2013).
- Ehin, Piret. 2009. Poliitiline toetus ja poliitiline osalus: eestlaste ja mitte-eestlaste võrdlus. Lk. 89-93 kogumikus Lauristin, M. (toim.), *Eesti Inimarengu Aruanne 2008*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.
- Gaspar, Sofia. 2008. Towards a definition of European intramarriage as a new social phenomenon. URL http://www.cies.iscte.pt/destaques/documents/CIES-WP46_Gaspar_.pdf (12.02.2015).
- Gibbs, Graham. 2007. Analysing Qualitative Data. Kogumikust Flick, U. (toim.), *Qualitative Research Kit*. Sage: London.
- Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure, and Contradiction in Social Analysis*. University of California Press: Berkeley and Los Angeles.
- Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. California: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony. 1992. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony 1997/1984. *The Constitution of Society*. Chicago and Cambridge: Polity Press.
- Isin, Engin F. & Turner, Bryan S. 2002. *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Isin, Engin F. & Wood, Patricia K. 1999. *Citizenship and Identity*. London: Sage.
- Jakobson, Mari.-Liis. 2009. Kodanikuidenteet ühiskondlike protsesside analüüsis. *Acta Politica: Euroopaliku kodanikeriigi väljakutsed*, 3, 28-55.
- Jakobson, Mari.-Liis; Kalev, Leif & Ruutsoo, Rein (2012). Eesti-Soome hargmaise ruumi võimalused ja ohud. *Riigikogu Toimetised*, 25, 124-133.
- Janoski, Thomas & Gran, Brian. 2002. Political Citizenship: Foundations of Rights. Lk 13-53 kogumikus Isin, Engin F.; Turner, Bryan S. (toim.), *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Kalev, Leif. 2006. *Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies*. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Knop, Karen. 2010. Relational Nationality: On Gender and Nationality in International Law. Lk 89-112 kogumikus Aleinikoff, Thomas Alexander; Klusmeyer, Douglas (toim.), *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Carnegie Endowment for International Peace. <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Estonian/166-Estonian.pdf> (23.11.2013)

- Kvale, Steinar. 1996. *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Lagerspetz, Mikko. 2003. Kodanikuidenteet ja poliitiline osalus. Lk 15-20 kogumikus Vetik, Raivo. (toim.), *Eesti inimarengu aruanne 2003*. Tallinn: TPÜ RASI.
- Oliver, Dawn & Heater, Derek Benjamin. 1994. *The foundations of citizenship*. Harvester Wheatsheaf.
- Piçarra, Nuno & Gil, Ana Rita. 2012. Country Report: Portugal. EUDO Citizenship Observatory. Italy: European University Institute. URL <http://eudo-citizenship.eu/admin/?p=file&appl=countryProfiles&f=Portugal.pdf> (28.11.2013)
- Rikmann, Erle.; Lagerspetz, Mikko.; Pernik, Piret & Tuisk, Tarmo. 2002. Poliitilise osaluse dilemmad Eesti poliitilises kultuuris: kuuluvus ja kodanikuidenteet. Uurimuse raport: Tallinn. URL www.riigikogu.ee/doc.php?46224 (12.11.2013).
- Schütze, Fritz & Schröder-Wildhagen, Anja. 2012. European Mental Space and its Biographical Relevance. Lk 255-278 kogumikus Miller, Robert; Day, Graham (toim.), *The Evolution of European Identities: Biographical approaches*. London: Palgrave Macmillan.
- Spanò, Antonella; Musella, Pasquale & Perone, Elisabetta. 2012. Cross-cultural Couples in the Old and New Europe: From Bi-localism to Emotional Transnationalism. Lk 211-232 kogumikus Miller, Robert & Day, Graham (toim.), *The Evolution of European Identities: Biographical approaches*. London: Palgrave Macmillan.
- Strauss, Anselm Leonard & Corbin, Juliet. 1991. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Techniques and Procedures*. Sage Publications Inc.
- Tajfel, Henri. 1982. Introduction. Lk 1-11 kogumikus Tajfel, Henri (toim.), *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge University Press.
- Tilly, Charles. 1996. Citizenship, Identity and Social History. Lk 1-17 kogumikus Tilly, Charles (toim.), *Citizenship, Identity and Social History. International Review of Social History Supplement:3*. Cambridge etc.: The Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Toots, Anu. 2008. Kodanikuharidus 21. sajandiks. Lk 14-27 kogumikus Talur, Piret (toim.), *Ülevaade kodanikuhariduse hetkeseisust ja arengusuundadest*. Tallinn: Avatud Eesti Fond.
- Toots, Anu (2013). Noorte kodanikuosalus. Lk 71-85 kogumikus Valge, Marit (toim.) *Noorsootöö õpik*. Tallinn: Sa Archimedes.
- Vihalemm, Triin. 2007. Kultuurierinevused: identiteet ja väärtused. Lk 67-71 kogumikus Heidmets, Mati (peatoim.), *Eesti inimarengu aruanne 2007*. Tallinn: Eesti Koostöö kogu.